

Pavel Kosek: Enklitika v češtině barokní doby

Pokud by někdo přistupoval k předložené habilitační práci výlučně podle jejího názvu, mohl by možná nabýt dojmu, že její téma je velmi speciální, ba snad úzké, už proto, že tzv. stálých (en)klitik zná čeština jen několik. Ve skutečnosti tomu tak není: V předložené práci je analýza (en)klitik včleněna do širokého rámce poznatků o vývoji morfologického systému sloves, o vývoji zájmenného systému, o systému spojovacích prostředků a o dalších slovních druzích, o jejich vzájemných relacích, o fungování klitik ve struktuře textu, zejména se zřetelem k aktuálnímu členění; v práci se reflektují činitele slovosledné, syntaktické, textovělingvistické, stylistické a obecně komunikační. Právě komplexnost přístupu, soustavný zřetel ke všem vyjmenovaným souvislostem, včetně zasazení do kontextu celkového vývoje jazyka, to vše umožnilo habilitantovi do hloubky popsat a vyložit, jak se proměňovala a vývojově stabilizovala sama klitika v období baroka. Tedy v období, které představuje, obrazně řečeno (s autorem), jakýsi vývojový střed na časové ose od češtiny staré a češtině moderní, a které už z tohoto důvodu je pro jazykovědce přitažlivé.

Aktuálnost tématu vyplývá z faktů dvojího druhu. Zaprvé z toho, že o slovosledu klitik v češtině barokního období bylo dosud známo velice málo a habilitant je první, kdo se snaží toto „bílé místo“ v české historické lingvistice zaplnit. Zadruhé ze samotné povahy klitik: Klitika jsou slovní třídou natolik heterogenní, že není dosud v jazykovědě (domácí ani světové) shoda v tom, jak klitika definovat, jaký je jejich status, které jejich rysy/vlastnosti řečové nebo systémové považovat za rysy/vlastnosti univerzální a které jsou naopak specifické v jednotlivých jazycích (přitom je známo, že jednotlivá klitika se svými vlastnostmi liší dokonce v rámci téhož jazyka). Autor si je složitosti slovní třídy klitik plně vědom a v předložené práci přispívá k řešení dosud otevřených otázek mnoha argumenty a mnoha novými poznatky.

Monografie se skládá z úvodních kapitol 1–5, z centrálních kapitol 6–11 a končí kapitolou nazvanou Závěry (kap. 12), anglickým shrnutím (kap. 13), seznamem zkratk (kap. 14) a seznamem pramenů a sekundární literatury (kap. 15). S výjimkou kap. 5 a 14 jsou všechny kapitoly členěny na podkapitoly.

V Úvodu autor formuluje tři hlavní cíle: Vyložit slovosledné vlastnosti klitik a jejich vývojové změny v daném období, popsat jejich formální, významovou a syntaktickou stránku a zachytit stylové odlišnosti mezi zkoumanými památkami. Metodu předložené práce charakterizuje na s. 8 jako „deskriptivní a empirickou“, což podle mého názoru by samo o sobě nebylo charakteristikou ani přesnou, ani dostatečnou. Důležité proto je, že „empirií a deskripcí“ pevně zasazuje do teoreticko-metodologického rámce. Činí to ve dvou podkapitolách, syntaktické (s. 9–11) a slovosledné (s. 11–22). Vychází přitom z perfektní znalosti starších i nejnovějších publikací o klitikách v našich i zahraničních pracích, které jsou předkládány v rámci různých teoretických přístupů. K některým se staví kriticky, jiné akceptuje. Teoreticky se hlásí k tradicím české syntaxe, ze starších si váží zejména přístupu Ertlova, ze současníků zejména Grepla – Karlíka a autorů Příruční mluvnice češtiny, ale nechává se inspirovat také nejnovějšími poznatky i terminologií generativistického přístupu, který v posledních letech do popisu klitik vnesl mnoho užitečného. Zároveň právem přiznává, že ani klasický závislostní přístup není vždy pro výklad klitik zcela ideální. Přitom současná (i starší) lingvistická literatura o klitikách, stejně jako o základních syntaktických fenoménech, o slovosledu, aktuálním členění, o intonaci a rytmu, je tak obrovská, že bylo obtížné ji vůbec nějakým způsobem přehlédnout, utřídit, „vstřebat“ a kriticky zhodnotit (odkazy na literaturu

zabírají v Koskově práci stránky 326–341; nezapomnělo se snad na nic; z toho 12 odkazů jsou odkazy na publikace, jichž je Kosek autorem, resp. spoluautorem). Autor stál před nelehkým úkolem vybrat to, co považoval vzhledem k tématu své práce za bezprostředně nejdůležitější, a promyšleně pak vybudovat své vlastní pojetí tak, aby bylo vnitřně souladné. Podle mého názoru se mu to zdařilo. (Připomínku, resp. dotaz mám k terminologii – viz níže). Po důkladné argumentaci vymezuje v kap. 2 inventář čtyř skupin klitik, která činí předmětem dalšího popisu (jsou to klitika *li, l' (ti/tě); mi, ti; ho, mu; tě, se, si*; preteritální *(j)sem, (j)si/s, jest, jsme, jste, jsou* a kondicionálové *bych, bys, by, bychom, byste, by*; výraz *však*), definuje kritéria kritičnosti a klasifikuje jejich slovosledné pozice (jednak absolutní, jednak relativní, relativní pak ještě podle vztahu k syntakticky nadřazenému prvku a podle vztahu k absolutním pozicím). V přehledné tabulce pak ilustruje jejich kombinatoriku.

Po kapitolách 3–5, věnovaných periodizaci historického vývoje češtiny, zdůvodnění výběru analyzovaných památek (vydaných v rozmezí let 1650 až 1775 a reprezentujících různé stylové sféry) a po transkripční kapitole následují analytické kapitoly 6–11, věnované jednotlivým klitikům. Ty tvoří vlastní jádro habilitačního spisu. K analýze přistoupil habilitant po vzorné textové (a textologické) přípravě: Z každé zkoumané památky vybral reprezentativní sondu (vždy o délce sto stran), přepsal ji v textovém editoru Word a s takto vytvořeným korpusem pak pracoval (samozřejmě využíval i existujících diachronních a synchronních korpusů češtiny a dalších pramenů). Už samo vytvoření speciálního korpusu představuje časově náročnou filologickou práci (v podobných případech vykonává obvykle takovou práci tým, nikoli jednotlivec). Ptám se proto, zda a jak habilitant hodlá tohoto cenného datového souboru využívat v budoucnu, např. k didaktickým účelům, třeba jako zdroje ke studentským seminárním či jiným pracím apod.

Kapitoly věnované jednotlivým klitikům, resp. klitickým skupinám, mají stejnou kompozici: Začíná se vždy výkladem vývojových východisek, následuje výklad o formách/funkcích/významech příslušných klitik v barokních textech, dále o slovosledných pozicích, včetně slovosledu ve skupině klitik, popř. je probráno pojetí v dobových gramatikách, a končí se závěrem. Porovnávají se mezi sebou poměry v českých textech z různých stylových a žánrových sfér, a pokud jde o texty paralelní (originální nebo překladové), též s textem německým a/nebo latinským, studují se také vztahy (shody, rozdíly, vlivy) mezijazykové, což je zejména pro porovnání funkcí klitik v textové struktuře obzvláště obtížné a vyžaduje to jak vynikající znalost všech tří jazyků, tak talent a cit pro porovnávání. V průběhu roku 2012 jsem byla s habilitantem v osobním a emailovém kontaktu, všechny kapitoly jsem pročetla v sice předběžném, ale již velmi propracovaném znění, průběžně jsem k nim vyslovovala připomínky a komentáře, a to zejména k výkladům slovosledným a k výkladům o aktuálním členění (nikoli k vývojovým východiskům), a odpovídala jsem na habilitantovy otázky. Mé připomínky byly vesměs jenom dílčí povahy a vesměs jsem – třeba po diskusi – dala habilitantovi za pravdu. Další věcné připomínky k definitivnímu textu habilitace proto už nemám. Měla jsem příležitost sledovat, s jakou důkladností a uvážlivostí autor promýšlel stylizaci každé věty, odstavce či paragrafu tak, aby jeho argumentace byla přesvědčivá. Přitom žádný závěr/poznatek nezůstal nepodložen objektivními kvantitativními daty (absolutními a relativními četnostmi, komentovanými pokud šlo o míru jejich statistické reprezentativnosti), což svědčí o autorově lingvistické důkladnosti (a ovšem i trpělivosti).

Výčet nových, objevených poznatků by byl dlouhý; za všechny uvedu jen jeden příklad, který sice určitě nepatří mezi ty nejdůležitější, ale dobře charakterizuje systematičnost autorova přístupu. Podařilo se mu (v podkapitole 10.7) doložit morfem *se* syntakticky závislý na verbálním substantivu v barokních památkách a popsat jeho klitickou povahu (v odborné literatuře se totiž o závislém *se* v této syntaktické pozici píše jako o vývojové novotě, která se začala objevovat častěji až v rané době obrozenské).

V knižním vydání by neměl chybět rejstřík a vzhledem k tomu, že autor někdy vybírá z dvojic, resp. n-tic termínů v české syntaxi zavedených ty, které jsou méně běžné (resp. méně tradiční, popř. užívané jen v některých syntaktických dílech nebo v ne zcela stejném významu), bylo by pro čtenáře možná užitečné, kdyby zvažil připojení stručného výkladu/komentáře apod. Týká se to nejen např. termínů klauze maticová, zanořená; komplexivní, adjunkční, subjunktor, konjunktur, výrazy syntakticky asociované, rozvinutá fráze aj., ale zejména těch, které přejímá z angličtiny a které dosud nemají (ustálené) české ekvivalenty, např. clitic climbing, a jsou úzce spjaty např. s tzv. teorií kontroly.

Po stránce technické je práce provedena velmi pečlivě, s naprostým minimem formálních chyb (bylo by potřeba korigovat např. záhlaví v tab. 3 na s. 81 a opravit text pod tab. 4 na s. 87 a tu a tam spravit překlepy písmenkové).

Čeština období baroka je Koskovým primárním, snad i celoživotním vědeckým zájmem. Problematika klitik, zvláště jejich slovosledu, se k němu bezprostředně váže jako jedno z dílčích, a to mimořádně komplikovaných témat. Poznatky o barokní češtině, zejména o slovosledu období baroka, které přináší, jsou přínosné jak pro poznání historického vývoje českého jazyka, tak pro současnou teorii gramatické a rytmické struktury věty, souvětí a textu. Práce je napsána příkladným výkladovým stylem a ukazuje autora jako schopného pedagoga, který umí vyložit přehledně a jasně i velmi složitou problematiku bez logických lakun a nejednoznačností a který si bude dobře rozumět se studenty, jak to ostatně v dosavadní pedagogické praxi už prokázal.

Habilitační práce splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v daném oboru.

Doporučuji k obhajobě.

Praha 25. dubna 2013

PhDr. Ludmila Uhlířová, CSc., dr. h. c.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4
118 51 Praha